

Cristinel MUNTEANU **EXERCIȚII DE STIL**
PE TEMĂ
DISCURSULUI REPETAT

0. Pornind de la Hegel, care spunea despre Aristotel că acesta era omul capabil să vadă tot universul într-o scoică, adică să descopere toate universalile, E. Coșeriu afirmă că este suficient să studiezi un singur fapt lingvistic (de pildă, fonemul) pentru a vedea în acest fapt tot limbajul și prin limbaj „tot omul și toate posibilitățile creatoare ale omului”¹. Vom încerca, așadar, să particularizăm teza coșeriană de mai sus la problematica discursului repetat, referindu-ne, în special, la acele forme care nu țin de competența idiomatică². Ca ilustrare, în ceea ce privește modificările enunțurilor aparținând discursului repetat, ne vom ocupa de un singur citat: „*Le style c'est l'homme même*”. Așadar, vom înfățișa variațiuni pe aceeași temă (într-un studiu de caz aparte).

1. Pentru Eugeniu Coșeriu, *discursul repetat* „cuprinde tot ceea ce în vorbirea unei comunități se repetă într-o formă mai mult sau mai puțin identică sub formă de discurs deja făcut sau combinare mai mult sau mai puțin fixă, ca fragment lung sau scurt, a «ceea ce s-a spus deja»”³. Ca procedeu, acesta se opune tehnicii libere a discursului, întrucât elementele sale nu sunt comutabile în domeniul lor specific. În schimb, combinațiile lor, adică unitățile discursului repetat⁴, adesea „corespund funcțional unor unități de diferite niveluri ale tehnicii libere și sunt comutabile cu acestea, drept pentru care pot fi considerate ca unități «neanalizabile» ale aceleiași tehnici”⁵. Totuși anumite forme ale discursului repetat (citatele celebre și proverbele, wellerisme) nu aparțin tehnicii idiomatice.

În vorbire, tehnica liberă se împletește cu discursul repetat, ceea ce rezultă putând fi comparat cu „un fel de pictură cu *colaj simultan*”⁶: „în tablou, pe lângă porțiuni executate cu tehnica pictorului care pictează, pot exista deopotrivă fragmente luate din alte tablouri, pictate de către alți pictori”⁷.

2. Discursul repetat, în special citatul (literar sau de alt tip) poate fi variat parțial, făcându-se în continuare

aluzie la textul din care a fost extras. În anumite situații, „aluzia la text se configurează, tocmai, ca *imitație parodică* [s.n. – C.M.] a unei opere literare”⁸. De altfel, prin modificările aplicate oricărui tip de discurs repetat (fie locuțiune, fie citat), „înțelegem că expresia nouă este o aluzie tocmai la cea veche”⁹.

2.1. În această privință, precizăm că baza teoretică a studiului modificărilor formale ale discursului repetat a fost pusă la punct, în lingvistica românească, de către cercetătorul ieșean Stelian Dumistrăcel, specialist în frazeologie¹⁰. Domnia Sa consideră, pe drept cuvânt, că modificările pe care le suferă acest tip de enunțuri pot fi grupate în cele patru „figuri de construcție” semnalate drept „solecisme” de Quintilian în *Arta oratorică* (I. 5, 39-41): *detractio* (suprimarea), *adiectio* (adăugarea), *immutatio* (substituirea) și *transmutatio* (permutarea)¹¹. Le ilustrăm, pentru familiarizare, cu câteva expresii și dictonne latinești: 1. *suprimarea* – apare, de pildă, atunci când, în diverse contexte, e destul să se spună doar *verba volant* sau, după caz, numai *scripta manent*, suprimându-se la stânga ori la dreapta dictonul *verba volant, scripta manent*; 2. *adăugarea* – *homo homini lupus (est)* a devenit în Evul Mediu *homo homini lupus, femina feminae lupior, clericus clerico lupissimus*; 3. *substituirea* – formula lui Plaut, *homo homini lupus est*, se schimbă la diverși clasici în *homo homini deus est* (Caecilius) sau *homo res sacra homini* (Seneca); 4. *permutarea* – *ubi bene, ibi patria* a fost inversată de naționaliști: *ubi patria, ibi bene*. Toate tipurile de modificare se reduc la acestea patru: nu există mai multe (sunt universale), după cum există doar patru puncte cardinale.

Evident că în vorbire se întâlnesc și situații mixte (așa-numitele figuri „cameleonice”, cum le numesc cei din Grupul μ), cazuri de combinare a figurilor de mai sus, tot astfel cum, în geografie, ne orientăm dând coordonate precum N-V, S-E, N-N-V etc. Oferim, spre exemplificare, un context în care vom recunoaște o adăugare, o suprimare și o substituie. Un orator al Revoluției Franceze, vorbind în Adunarea Constituțională din 1789 despre dușmanii politici, rostește: „*Catilina est aux portes, et l'on délibère*” (Catilina e la porți[le orașului] și se deliberează)¹². Rezultatul este o interferență între *Hannibal ante / ad portas* și alt citat latin, mai puțin celebru, *Dum Roma deliberat, Saguntum perit* (În timp ce Roma deliberează, Saguntul piere [se pare că formula originală, aparținându-i lui Titus Livius, este: *Dum Romae consulitur, Saguntum expugnatur*]), referindu-se tot la Hannibal, care a cucerit Saguntul în anul 219 î.Hr. Catilina este tipul conspirativ; în consecință, republica franceză era amenințată de comploturi și nu de forțe armate.

2.2. Formele discursului repetat care corespund unor texte întregi (sau unor fragmente de texte cu sens complet), cum sunt citatele, proverbele și wellerismele, sunt considerate de Eugeniu Coșeriu „tradiții literare [e vorba de „literatură” în sens larg, adică deopotrivă morală, ideologie etc., n.n. – C.M.] inserate în tradiția lingvistică”, cuvenindu-se a fi studiate de lingvistica textului. Ele devin tradiții lingvistice, întrucât contribuie la construirea unor noi discursuri / texte / acte lingvistice.

Putem afirma, în consecință, că citatele celebre (ca și operele din care provin) reprezintă bunuri culturale ce aparțin întregii umanități. Și ele pot fi utilizate ca atare, în formulă originară (citatul exact), sau pot fi modificate, conform tipologiei de mai sus (*quadripartita ratio* a lui Quintilian). De asemenea, modificările se pot face direct pe original, în limba căreia îi aparține formula, sau în traducere, dar într-un context verbal realizat, bunăoară, în limba română; ceea ce demonstrează încă o dată că aceste forme trebuie studiate de lingvistica textului.

3. Cea mai faimoasă (și, probabil, cea mai lapidară) definiție a stilului, aparținându-i naturalistului și scriitorului francez George-Louis Leclerc de Buffon (1707-1788), este *Le style c'est l'homme même*¹³, cel mai adesea întrebuințată fără termenul *même* (suprimare). Ideea în sine, anume că stilul este expresia unei individualități, nu este nouă, căci, într-o formulare asemănătoare (sentință), poate fi descoperită la mimograful latin Publilius Syrus: *Sermo imago animi est: vir qualis, talis est oratio* („Vorba este imaginea sufletului: cum e omul așa e și discursul”)¹⁴.

Ca orice clișeu arhicunoscut, și formula lui Buffon a fost supusă modificărilor de tot felul (cele mai frecvente fiind substituirile), în spatele acestora aflându-se dorința de a-i contesta adevărul exprimat, nevoia de a-l corecta sau de a-l particulariza în funcție de contextul în care se purta discuția; desigur, uneori transparență și intenția ludică. Așa se face că formula a fost „atacată” chiar pe terenul limbii franceze. De pildă, Remy de Gourmont, punând în relație gândirea cu stilul în literatură, ajunge să-l înlocuiască pe acesta cu gândirea, căci amprenta pe care o lasă omul într-o operă intelectuală este cea din urmă: «Le signe de l'homme dans l'œuvre intellectuelle, c'est la pensée. *La pensée est l'homme même. Le style est la pensée même*»¹⁵. Este, după cum se observă, o dublă substituție.

Tot o substituție pe enunțul canonic aflăm la Benedetto Croce. Apreciind că „imixtiunea” femeilor în literatura modernă se datorează caracterului de „confesiune” pe care l-a căpătat aceasta („bărbații s-au efeminat puțin din punct de vedere estetic; și un simptom al efeminării lor e lipsa de pudoare în a-și etala mizeriile...”), filozoful italian vede în femei „ființe prin excelență afective și practice, care, așa cum subliniază când citesc cărți de poezie tot ceea ce se potrivește cu propriile lor aventuri și nefericiri personale sentimentale, tot astfel se simt în largul lor când sunt invitate să-și descarce sufletul”. Și adaugă: „Nici lipsa de stil nu constituie pentru ele o preocupare, căci așa cum s-a spus în mod subtil: «Le style, ce n'est pas la femme»”¹⁶.

Într-o altă ordine de idei și într-un alt context (românesc, ca toate cele care urmează), I. L. Caragiale se găsește în opoziție cu B. Croce. În narațiunea *Om cu noroc!*, povestitorul primește o scrisoare de la o oarecare familie Guvidi și, recunoscând exprimarea doamnei Guvidi, afirmă: „Stilul e femeia... Grațioasă doamnă Guvidi! Îi cunosc scriptura și dictonul favorit [*où il y a de la gêne, il n'y a pas de plaisir*, n.n. – C.M.], pe care îl spune așa de des și cu o atât de fermecătoare clipire în ochi!”

Dar o modificare a citatului, ca *immutatio*, poate fi întâlnită mai înainte la Vasile Alecsandri. În *Istoria unui galbân și a unei parale*, problema stilului este

înlocuită cu cheștiunea financiară, după cum reiese din replica galbenului olandez: „D. Buffon, naturalistul francez, au zis că: stilul arată omul; eu zic că: *buzunarul* arată omul. El este cea mai sigură caracteristică a firei, a patimelor și a moralului său. De pildă, buzunarul unui cheltuitor este spart; punga unui zgârcit e făcută din materie groasă și trainică și e legată cu nouăzeci și nouă de noduri...”

Și alte spirite rafinate din cultura noastră s-au „jucat” cu celebra sintagmă. Tudor Vianu, definind stilul drept: „unitatea structurii artistice într-un grup de opere raportate la agentul lor, fie acesta artistul individual, națiunea, epoca sau cercul de cultură”, face următoarea remarcă: „«Le style c'est l'homme», spune Buffon și ar fi putut adăuga că [stilul] este *națiunea, epoca sau cercul de cultură* căreia opera îi aparține”¹⁷.

Evident că și în textele românești modificarea enunțului se poate face direct pe original și nu în traducere. Justificându-și explicațiile în manieră atrăgătoare din dicționarul său de expresii celebre, I. Berg declară în prefață: „Parafrazându-l pe Buffon, putem spune că *le style c'est l'âme*; și în paginile acestui dicționar vibrează într-adevăr sufletul unei epoci, sufletul luminos al unor oameni luminați, fiecare cu specificul, cu zestrea, cu talentul lui. Prin urmare, nici stilul nu poate fi același pentru toți”¹⁸.

Vom trata în final cea mai rară dintre figurile de construcție quintiliene: *transmutatio* (permutarea). Într-un scurt eseu intitulat chiar *Omul e stilul*, Nicolae Manolescu inversează formula lui Buffon pentru a dovedi că și reciproca este valabilă: „Și anume că dacă scrisul exprimă pe cel care scrie, la rândul lui, cel care scrie ia cu timpul chipul scrisului său”¹⁹. Demonstrația se face în jurul lui G. Călinescu, despre care se afirmă că și-a creat mai întâi un stil, pentru ca apoi personalitatea lui să-l copieze. Mai mult decât atât, adaugă Manolescu, „*omul e stilul* și din unghiul lecturii. Ce știm noi despre omul Eminescu este o proiecție a stilului lui: melancolia, romantismul, patosul, langoarea. [...] Ne-am făurit despre poetul național o imagine pe care o datorăm versurilor lui învățate din clasele primare”²⁰.

4. Având un grad mare de generalitate și bucurându-se de autoritatea unor personalități cu renume, citatele celebre sunt „mai universale” (dacă se poate spune așa) decât celelalte forme ale discursului repetat, chiar și decât proverbele, întrucât pot fi întrebuințate cu limba proprie, în original, în texte realizate în alte limbi. Modificările lor reprezintă privilegiul minților creatoare, înzestrate cu *enérgeia*, ce depășesc modelul învățat (tradiția), deși, după cum afirmă neîncetat Coșeriu, faptul care suprimă o tradiție este în acord cu tradiția însăși. Dar mai merită subliniat un aspect: modificările în sine nu reprezintă nimic, atâta timp cât nu este redat și contextul care le motivează, iar contextul este românesc, creat de români. Așadar, și în privința utilizării sau modificării enunțurilor, aparținând discursului repetat, cultura rămâne universală ca obiect și națională prin subiect (E. Coșeriu).

NOTE

- ¹ Eugeniu Coșeriu, *Universul din scoică* (interviuri realizate de Gheorghe Popa, Maria Șleahțișchi și Nicolae Leahu), Editura Știința, Chișinău, 2004, p. 50.
- ² La Coșeriu, *competența idiomatică* se referă la cunoașterea unei limbi (cf. sp. *idioma* 'limbă') și nu la cunoașterea privind expresiile idiomatice, cum se înțelege, de exemplu, în scrierile cercetătoarei Gertrud Greciano, prin termenul *compétence idiomatique*.
- ³ Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 258.
- ⁴ Este cazul expresiilor și al locuțiunilor sau, cu un singur termen, al frazeologismelor, considerate de Th. Hristea echivalente reale sau potențiale ale cuvintelor.
- ⁵ *Ibidem*, p. 261.
- ⁶ Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, 1994, p. 55 (prelegerea *Arhitectura și structura limbii*).
- ⁷ Eugeniu Coșeriu, *Lecții de lingvistică generală*, Editura ARC, Chișinău, 2000, p. 259.
- ⁸ *Ibidem*.
- ⁹ Eugen Coșeriu, *Prelegeri și conferințe (1992-1993)*, Iași, 1994, p. 56.
- ¹⁰ O analiză a acestor tipuri de modificări urmărește și lucrarea lui Liviu Groza, *Dinamica unităților frazeologice în limba română contemporană*, Editura Universității din București, 2005.
- ¹¹ Vezi Stelian Dumistrăcel, *Repeated Discourse as a Means of „Contact” and Manipulation in Journalistic Discourse*, în vol. *Limba și vorbitorii*, Editura Arvin-press, București, 2003, p. 217-237.
- ¹² Extras din Gh. N. Dragomirescu, *Dicționarul figurilor de stil*, Editura Științifică, București, 1995, p. 69.
- ¹³ Buffon a rostit aceste cuvinte în discursul său de recepție la Academie, în anul 1753: *Discours sur le style*; cf. I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Editura Vestala, București, 2003, p. 197.
- ¹⁴ Publilius Syrus, *Sententiae / Maxime* (ediție bilingvă, traducere, studiu introductiv, note și comentarii de Traian Diaconescu), Editura Saeculum I.O., București, 2003, p. 135.
- ¹⁵ Remy de Gourmont, *Problème du style*, Mercure de France (seizième édition), Paris, 1938, p. 154.
- ¹⁶ Benedetto Croce, *Breviar de estetică. Estetica în nuce*, Editura Științifică, București, 1971, p. 169.
- ¹⁷ Tudor Vianu, *Stilul*, în *idem, Studii de stilistică*, E.D.P., București, 1968, p. 31. Tot o adăugare (*adiectio*) identificăm și în titlul articolului scris de I. Isarova, *Stilul înseamnă omul și timpul*, în „Contemporanul”, nr. 16, 1961, p. 3.
- ¹⁸ I. Berg, *op. cit.*, p. 9.
- ¹⁹ Nicolae Manolescu, *Omul e stilul*, în *idem, Lectura pe înțelesul tuturor*, Editura Aula, Brașov, 2003, p. 249.
- ²⁰ *Ibidem*, p. 250.